

Dorota STEFAŃSKA*

KÓŁKO ROLNICZE W SZADKU W LATACH 1907–1926

Streszczenie. Pierwszym kółkiem rolniczym w Szadku było powstałe w 1906 r. Kółko Rolnicze im. Stanisława Staszica założone z inicjatywy właściciela dóbr Wola Krokocka, Jerzego Karola Kurnatowskiego, które jednak ze względu na brak wsparcia finansowego wkrótce upadło. W 1907 r. z inicjatywy właściciela majątku ziemskiego w Prusinowicach, Kazimierza Czarnowskiego, w Szadku powstało większe i dysponujące środkami finansowymi kółko rolnicze, które działało w strukturach Centralnego Towarzystwa Rolniczego i podlegało najpierw terenowemu gubernialnemu oddziałowi tego towarzystwa w Kaliszu, a następnie powiatowemu oddziałowi w Sieradzu. W latach 1907–1926 kolejnymi prezesami kółka rolniczego byli: Kazimierz Czarnowski (1907–1908), ks. Stanisław Mirecki (1908–1911), Franciszek Paczkowski (1911–1914), Hoppe (1914–1920), Jan Wróblewski (1920–1922), Adam Nencki (1923–1925), Stanisław Leopold (1925) i Michał Zabłocki (od 1926). Działalność kółka koncentrowała się na modernizacji i odbudowie rolnictwa przy wsparciu ziemiaństwa i duchowieństwa.

Słowa kluczowe: kółka rolnicze, Centralne Towarzystwo Rolnicze, Królestwo Polskie, II Rzeczypospolita, osada Szadek, miasto Szadek.

WPROWADZENIE

Geneza kółek rolniczych w Królestwie Polskim sięga 1858 r., a więc powstania i działalności oświatowej Towarzystwa Rolniczego. Trzyletnia działalność Towarzystwa (rozwiązane w 1861 r.) wystarczyła na rozwinięcie efektywnych metod działalności w zakresie oświaty rolniczej. W 1861 r. rolnicy zaboru pruskiego utworzyli Centralne Towarzystwo Gospodarcze Wielkiego Księstwa Poznańskiego obejmujące patronatem kółka rolnicze – organizacje rolnicze chłopów. W Królestwie Polskim na wznowienie działalności rolnicy czekali aż do rewolucji

* Dorota Stefańska, mgr, nauczycielka historii w szkole podstawowej (1978–1999) i gimnazjum (1999–2011), członek zarządu Towarzystwa Przyjaciół Szadku.

1905–1907, choć już w 1899 r. rolnicy Woli Bukowskiej koło Miechowa posiadali akt notarialny pierwszego chłopskiego kółka rolniczego na ziemiach zaboru rosyjskiego. Istotny wpływ na rozwój chłopskich stowarzyszeń rolniczych miał ukaz carski z 4 (17) marca 1906 r. zezwalający na zakładanie w Królestwie Polskim organizacji. Powstające podczas rewolucji 1905–1907 kółka rolnicze przyłączyły się, z wyjątkiem pewnej grupy kółek wiążących się z ruchem zaraniarskim, do Centralnego Towarzystwa Rolniczego (powstało 11–12 marca 1907 r. w Warszawie) i utworzyły w Towarzystwie własny, autonomiczny Wydział Kółek Rolniczych (WKR CTR)¹. Członkowie kółka tworzyli niższą kategorię członków Towarzystwa Rolniczego, tzw. kategorię członków czynnych. Pierwsze kółko rolnicze w Szadku utworzyli działacze skupieni wokół pisma „Zaranie” z inicjatywy prawnika i ekonomisty, właściciela dóbr Wola Krokocka – Jerzego Karola Kornatowskiego. Było ono jednym z dwóch kółek rolniczych (obok kółka rolniczego we Wróblewie) działających na początku dwudziestego stulecia². W 1907 r. z inicjatywy właściciela majątku ziemskiego w Prusinowicach, Kazimierza Czarnowskiego, powstało pręźnie działające kółko rolnicze, które włączyło się w struktury organizacyjne Centralnego Towarzystwa Rolniczego i podlegało gubernalnemu oddziałowi tego towarzystwa w Kaliszu, następnie powiatowemu oddziałowi w Sieradzu, a od 1916 r. Okręgowemu Towarzystwu Łasko-Szadkowskiemu z ośrodkiem w Szadku³. W 1910 r. było jednym z 11 kółek rolniczych CTR na terenie powiatu sieradzkiego (najwięcej w całej guberni kaliskiej), w 1911 – jednym z 14⁴, a w 1928 r. jednym z 53⁵. Wojna 1914–1918 podcięła działalność oświatową CTR, odsunęła od organizacji ludzi i zniweczyła ich dorobek materialny. Kółko rolnicze w Szadku funkcjonowało nadal pod prezesurą pana Hoppego, ale już w ramach nowego porządku prawnego stworzonego przez niemiecko-austriackie władze okupacyjne. Dążący do samodzielności Wydział Kółek Rolniczych, w 1918 r. przemianowany w Związek Kółek Rolniczych CTR, odzyskanie niepodległości przez Polskę w 1918 r., świętował niezależnie od władz CTR⁶. Po I wojnie światowej nastąpił rozłam wśród działających

¹ J. Socha, *Słownik biograficzny działaczy Centralnego Towarzystwa Rolniczego 1907–1929*, Łódź 2003, s. 60.

² J. Socha, *Życie gospodarcze wsi powiatu sieradzkiego w okresie międzywojennym (1918–1939)*, [w:] *Szkice z dziejów Sieradzkiego*, red. J. Śmiałowski, Łódź 1977, s. 383.

³ J. Socha, *Centralne Towarzystwo Rolnicze w województwie łódzkim w latach 1918–1928. Zarys organizacji i działalności*, [w:] *Rocznik Łódzki*, red. B. Wachowska, t. XXVI, Warszawa–Łódź 1978, s. 208–209.

⁴ A. Tomaszewicz, *Z zagadnień życia kulturalnego w latach 1793–1918*, [w:] *Szkice z dziejów sieradzkiego*, red. J. Śmiałowski, Łódź 1997, s. 344.

⁵ J. Śmiałowski, *Lata Drugiej Rzeczypospolitej. Gospodarka*, [w:] *Województwo Sieradzkie. Zarys dziejów, obraz współczesny, perspektywy rozwoju*, Łódź–Sieradz 1980, s. 106.

⁶ J. Socha, *Centralne Towarzystwo Rolnicze w województwie łódzkim w latach 1918–1928. Zarys organizacji i działalności*, [w:] *Rocznik Łódzki*, red. B. Wachowska, t. XXVI, Warszawa–Łódź 1978, s. 214.

na ziemiach polskich kółek rolniczych i rolnicy zrzeszeni w szadkowskim kółku 20 marca 1920 r. na krótko odłączyli się od Wydziału Kółek Rolniczych przy Centralnym Towarzystwie Rolniczym. Pod hasłami emancypacji wsi spod wpływu ziemiaństwa rolnicy zadeklarowali przynależność do Centralnego Związku Kółek Rolniczych (CZKR), który od 1921 r. mógł korzystać z pomocy finansowej Sejmiku Sieradzkiego. Jednak już 17 kwietnia 1921 r. zarząd szadkowskiego kółka rolniczego zadeklarował przystąpienie do Okręgowego Związku Kółek Rolniczych przy Centralnym Towarzystwie Rolniczym, dzięki czemu mogło liczyć na pomoc w organizacji wykładów, odczytów, kursów dokształcających w zakresie uprawy roli i hodowli zwierząt, stosowania nawozów, maszyn i narzędzi rolniczych, a także pozyskania częściowej dotacji na ich zakup. Kółko organizowało wyjazdy do wzorowych gospodarstw na pokazy i wystawy rolnicze. Szczególnie wiele uwagi poświęcano ulepszaniu hodowli bydła mlecznego i sprawom związanym z uruchomieniem spółdzielni mleczarskiej.

Fot. 1. Zjednoczone Koło Ziemianek w Szadku w 1918 r. z patronem księdzem Stanisławem Mireckim

Źródło: Dorota Stefańska „Wymodlili ją poeci, prorocy”,
Jednodniówka, Szadek 2004, s. 8

W sferze ideowej kółko realizowało koncepcję solidaryzmu społecznego i narodowego, stawiając sobie za cel obronę polskości, tradycji, religii i kościoła katolickiego, m.in. we współpracy z Ochotniczą Strażą Ogniową, szadkowskim oddziałem, powstałego przy kółku rolniczym, Stowarzyszenia Młodzieży Polskiej⁷,

⁷ D. Stefańska, *Stowarzyszenie Młodzieży Polskiej w Szadku w latach 1919–1933*, „Biuletyn Szadkowski”, t. 14, Łódź–Szadek 2014, s. 151–170.

oraz we współpracy z szadkowskim oddziałem Zjednoczonego Koła Ziemianek (ZKZ)⁸. Wiodącą rolę w kółku rolniczym odgrywali przedstawiciele ziemiaństwa i duchowieństwa, a także najbardziej przedsiębiorczy i energiczni chłopi (z reguły piśmienni, co w tamtych czasach było rzadkością), którzy wprowadzali stosowanie zabiegów agrotechnicznych i podejmowali działania na rzecz intensyfikacji produkcji w gospodarstwach.

Tekst ten został przygotowany na podstawie materiałów zawartych w częściowo zachowanych *Pamiętnikach zebrań i treści odczytów Kółka Rolniczego w Szadkowskim*, pozyskanych od potomków byłych działaczy kółkowych: Leona i Adama Zabłockich. Tom ten zawiera dokumentację stowarzyszenia, m.in. protokoły posiedzeń władz, także walnych zgromadzeń organizacji. Dokumenty te tylko pięciokrotnie były uwierzytelniane pieczęcią kółka (czterokrotnie w okresie prezesury Adama Nenckiego – 24 VIII 1923 r., 19 i 28 IX 1923 r., 27 I 1924 r. oraz jeden raz pod protokołem zebrania wyborczego, które prowadził Jan Wróblewski 5 II 1925 r.).

1908–1914

Pamiętniki zebrań i treści odczytów Kółka Rolniczego w Szadkowskim informują o zgromadzeniu stu członków w dniu 5 stycznia 1908 r.⁹ pod przewodnictwem Kazimierza Czarnowskiego z Prusinowic¹⁰. Prowadzący zebranie poinformował członków koła o dziesięciodniowych kursach rolniczych w Warszawie i zachęcał gospodarzy do wzięcia w nich udziału¹¹. Szczególną uwagę poświęcono hodowli bydła, Czarnowski zaofiarował członkom kółka stadnika¹² czerwonego

⁸ Zjednoczone Koło Ziemianek, urzędowa nazwa: Stowarzyszenie Zjednoczonych Ziemianek było organizacją centralną składającą się z podobnych do szadkowskiego kółek terenowych. Więcej zob. E. Kostrzewska, *Ruch organizacyjny ziemianek w Królestwie Polskim na początku XX w.*, Łódź 2007; E. Kostrzewska, *Kilka uwag na temat Szadkowskiego Koła Zjednoczonych Ziemianek*, „Biuletyn Szadkowski” 2007, t. 7, s. 131; zdjęcie Szadkowskiego Koła Ziemianek z września 1918 r. znajduje się w Jednodniówce: „Wymodlili ją poeci, prorocy...”, oprac. Dorota Stefańska, Szadek 11 listopada 2004, s. 8.

⁹ *Księga zebrań i odczytów Kółka Rolniczego w Szadkowskim*, k. 1. (w posiadaniu rodziny Grzegorza Zabłockiego – wnuka Adama Zabłockiego, prawnuka Leonarda, członków zarządu kółka). Protokół nie podaje imienia prezesa.

¹⁰ E. Kostrzewska, *Kilka uwag na temat szadkowskiego Koła...*, s. 135; J. Leopold, *Ziemia Szadkowska w Sieradzkim*, „Więść Ilustrowana” 1913, z. 4, s. 21.

¹¹ Podczas tygodniowych kursów w Warszawie w 1919 r. organizowanych od 1908 r., program wykładów obejmował teorię rolnictwa, hodowli i organizacji gospodarstw chłopskich, zob. J. Bartyś, *Kółka Rolnicze w Królestwie Polskim*, Warszawa 1974, s. 178. Podczas zebrania prezes zwrócił się z prośbą o uregulowanie składek za poprzedni rok, co wskazuje na działalność kółka już w 1907 r.

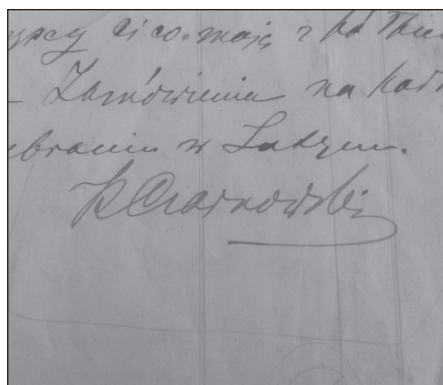
¹² Stadnik, samiec rozplodowy bydła domowego. Sukcesy hodowlane Kazimierza Czarnowskiego były efektem m.in. rodzinnej znajomości z Józefem Czarnowskim, który działał w struktu-

rasy polskiej kupionego w Ostrowie u Domanowskiego. Opłatę za krycie stadnikiem postanowiono pobierać na rzecz kółka, a pozyskane w ten sposób pieniądze przeznaczyć na utrzymanie stadnika i nowe zakupy. Działalność kółka miała być finansowana ze składek członkowskich (ustalonych w wysokości 30 kopiejek), fundacji pieniężnych oraz opłat za usługi hodowlane i agrotechniczne.

Na kolejnym zebraniu 8 lutego 1909 r. zarząd Kółka Rolniczego w Szadku zebrał zamówienia na kartofle, owies, jęczmień i zobowiązał się do sprowadzenia dobrej jakości nasion, gwarantujących wysokie plony.

Funkcje prezesa kółka pełnił Kazimierz Czarnowski, właściciel dóbr w Prusinowicach, folwarku prusinowskiego i henrykowskiego¹³.

Józef Leopold, właściciel dóbr w Rzepiszewie w 1913 r. tak pisał o działalności szadkowskiego kółka rolniczego: *założone przez P. K. Czarnowskiego kółko rolnicze zjednywa sobie coraz więcej członków, którzy obecnie myślą o założeniu sklepu rolniczego wspólnymi siłami lub też o stworzeniu filii syndykatu rolniczego*¹⁴.

Fot. 2. Podpis prezesa Kółka Rolniczego w Szadku Kazimierza Czarnowskiego pod protokołem z 5 stycznia 1908 r.

Źródło: Pamiętniki zebrań i treści odczytów Kółka Rolniczego w Szadkowskim, k. b. pag.

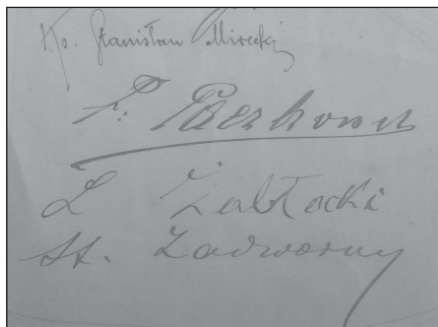
Dnia 4 lipca 1909 r. zgodnie z § 8 ustawy o kółkach i stowarzyszeniach członkowie kółka szadkowskiego zebrali się w celu wybrania siedmioosobowego zarządu. Na prezesa jednogłośnie wybrano księdza kanonika Stanisława Mireckiego, wiceprezesem został Franciszek Paczkowski, kasjerem i sekretarzem Stanisław Zadworny (nauczyciel szkoły powszechnej w Szadku), a członkami zarządu Józef

rach zarządu Sekcji Chowu Bydła CTR w Warszawie i był delegatem Związku Hodowców Bydła Holenderskiego. J. Socha, *Centralne Towarzystwo Rolnicze 1907–1929...*

¹³ *Leksykon sołectw...*, s. 87.

¹⁴ J. Leopold, *Ziemia Szadkowska...*, s. 21.

Szymański, Władysław Piekielny, Leonard Zabłocki i Adam Misiaczyk. Obecny na zebraniu wójt gminy Szadek, Franciszek Wróblewski, życzył nowemu zarządowi owocnej pracy. Zarząd zobowiązano do sprowadzenia nawozów sztucznych zgodnie ze złożonymi wcześniej ‘obstalunkami’ oraz pozyskania wyki zimowej na wczesną zieloną paszę dla zwierząt.

Fot. 3. Podpisy członków Zarządu Kółka Rolniczego w Szadku z lat 1909–1914: ks. Stanisława Mireckiego, Franciszka Paczkowskiego, Leonarda Zabłockiego i Stanisława Zadwornego

Źródło: Księga protokołów z 4 lipca 1909 r.

W 1909 r. zorganizowano sześć spotkań kółka, w których uczestniczyło od 25 do 70 osób. Najliczniejsze było spotkanie przedświąteczne, które odbyło się 7 grudnia.

Prezes kółka, ks. proboszcz Stanisław Mirecki, podejmował liczne inicjatywy, i tak:

- na zebraniu 5 września wzywał do uregulowania zaległych składek ognio-
wych i zachęcał do krycia domów ognioodpornym eternitem;
- apelował o wsparcie, gospodarzącego we wsi Tarnówka, Tomasza Piotro-
wicza, członka stowarzyszenia, *któremu zgorzał sprzęt*, a 3 grudnia 1911 r. prosił
o dobrowolne wpłaty na rzecz pogorzalców z Tuliszkowa;
- organizował wycieczki do Częstochowy na wystawę wzorcowej wsi polskiej¹⁵;
- zaproponował ulgi finansowe w kosztach podróży dla członków kółka uda-
jących się na wystawy rolnicze do Listkowa i 15 listopada 1911 r. na zjazd kółek
rolniczych w Kaliszu.

Wiceprezes kółka szadkowskiego, Franciszek Paczkowski, na zebraniach poruszał przede wszystkim tematy związane z racjonalnym gospodarowaniem i podnoszeniem kultury rolnej, zwłaszcza dzięki stosowaniu nawozów sztucz-

¹⁵ W 1910 r. w Częstochowie zorganizowano wielką wystawę rolniczo-przemysłową ze wzoro-
wą zagrodą wiejską i pokazowym polem, zob. J. Bartyś, *Kółka rolnicze...*, s. 146–147.

nych, a także wygłosił odczyty m.in. o kiszeniu kartofli na karmę dla zwierząt (7 V 1909 r.), zasilaniu powierzchniowym ozimin (4 V 1911 r.), osuszeniu ziemi i rowów, użyciu nawozów sztucznych pod siewy wiosenne i zimowe.

Ważną gałęzią produkcji rolnej tak w majątkach ziemskich, jak i gospodarstwach chłopskich była hodowla bydła. Toteż na zebraniach kółka często pojawiał się temat wykorzystania stadnika udostępnianego przez Kazimierza Czarneckiego, a dziedzic Paczkowski przeprowadził odczyty o budowie żołądka bydlęcego i końskiego oraz walorach trawiennych paszy.

Odczyty dotyczące produkcji roślinnej poświęcone były m.in. sporządzaniu pasz i kiszonki z liści buraka, seradeli i kartofli, uprawie roślin okopowych (kartofli, marchwi, buraków, brukwi), uprawie końskiego zębu¹⁶, sianokosom traw i kończyny¹⁷, siewnej orce i zastosowaniu nawozów sztucznych, a także przechowywaniu w kopcach okopowych. Szczególną uwagę poświęcono stosowaniu nawozów sztucznych i dobrej jakości ziarna siewnego. Kółkowicze zapoznali się także z funkcjonowaniem brony sprężynowej¹⁸ i brony kółkowej¹⁹.

W okresie od 2 kwietnia 1911 r. do 19 lipca 1914 r. kierownictwo szadkowskiego kółka rolniczego przejął *de facto* Franciszek Paczkowski, dziedzic dóbr Kotliny²⁰. F. Paczkowski w 1911 r. zwołał dziewięć posiedzeń koła, dbał o zamówienia i organizował rozdział sprowadzanych nawozów sztucznych, węgla oraz środków chemicznych zwalczających gryzonie w stajniach i oborach. Organizował szkolenia rolnicze (pogadanki i odczyty) chłopów (m.in. o sporządzaniu kiszonki z ziemniaków zmarzłych i zgniłych²¹), a także omawiał kłopoty polskiej wsi spowodowane suszą i drożyzną artykułów rolniczych w 1911 r.

Kółko szadkowskie utrzymywało łączność z Gubernialnym Towarzystwem Rolniczym w Kaliszu, a członkowie zarządu brali udział w zjazdach i szkoleniach dla członków kółek organizowanych w Kaliszu²² i Listkowie²³. W zjazdach uczestniczyli m.in. Wroński i Józef Szymański.

W 1912 r. zorganizowano w Szadku 10-dniowy kurs rolniczy (od 17 stycznia) oraz wystawę rolniczo-przemysłową (3 września), na której prezentowane były

¹⁶ Protokół z 4 V 1913 r.

¹⁷ Protokół z 8 VI 1913 r.

¹⁸ Protokół z 6 VII 1913 r.

¹⁹ Protokół z 8 VI 1913 r.

²⁰ W tym okresie protokoły kółka rolniczego są pisane i podpisywane tylko przez wiceprezesa Paczkowskiego (pod wcześniejszymi protokołami widnieją podpisy czterech członków zarządu bądź prezesa i wiceprezesa).

²¹ Protokół z 5 XI 1911 r.

²² Protokół z 15 X 1911 r.

²³ Centralny Wydział Kółek Rolniczych CTR organizował miesięczne kursy rolnicze od jesieni 1910 r. (3-krotnie w Listkowie); zob. J. Socha, *Działalność Centralnego Towarzystwa Rolniczego w dziedzinie oświaty*, Łódź 1994, s. 16.

zwierzęta gospodarskie, nasiona zbóż i warzyw, artykuły i rośliny ogrodnicze – jak opisuje to protokół wystawa ta *pomimo ciągłego deszczu przed i nieustannego podczas, udała się dobrze*²⁴.

3 października 1912 r. z udziałem delegacji kółek rolniczych z Zadzimia, Drużbina, Niemysłowa i Rossoszycy omawiano zagadnienia podejmowane w trakcie kursów organizowanych w Szadku i Listkowie. Ustalono także wysokość wynagrodzenia dla instruktora objazdowego z Sieradza oraz wysokość składki (w kwocie 100 rubli) na byka rozplodowego.

Na zebraniu w dniu 13 października 1912 r. dr Lipiński przybliżył działalność spółki tkackiej funkcjonującej w Korczewie i zachęcał rolników do zakupu jej akcji (w cenie 100 rubli). Spotkanie to zakończyło się podjęciem uchwały o wysokości składki na zakup narzędzi do czyszczenia zboża (wialni młyńskiej Triensa).

Męskie kółko Centralnego Towarzystwa Rolniczego w Szadku współorganizowało także kursy rolnicze dla gospodarzy guberni kaliskiej, które odbyły się w Szadku i Listkowie w okresie od 10 lutego do 7 marca 1913 r.²⁵

3 września 1913 r. instruktor Moczydłowski zachęcał przybyłych do Szadku delegatów kół szadkowskiego, zadzimskiego, niemysłowskiego, wierzchowskiego i prusinowskiego do udziału w wystawie rolniczej organizowanej w Sieradzu w dniach 28–30 września (dla wyróżniających się wystawców organizatorzy wyznaczyli nagrody).

W latach 1912–1913 członkom kółka rolniczego w Szadku umożliwiono zapoznanie się z hodowlą pszczół, a pszczelarz Adam Chojnacki uczestniczył w kursach zorganizowanych w szkole rolniczej w Pszczelinie (3 listopad 1912 r.)²⁶. A. Chojnacki na zebraniu w dniu 6 kwietnia 1913 r. informował o korzyściach płynących z pszczelarstwa i objaśniał sezonowe roboty pasieczne, a 12 października 1913 r. omawiał temat o zagrożeniu pszczół głodem.

W dniach 4 marca i 4 sierpnia 1914 r. na zebraniach kółka szadkowskiego gościł z odczytem instruktor sieradzki Dzierzbicki, przekazując informacje o zgromadzeniach rolniczych, uprawie ziemi i stosowaniu nawozów sztucznych.

5 kwietnia 1914 r. wypląnął problem pożaru w gospodarstwie Adama Chojnackiego. Tego dnia omawiano wybór nowych władz i zarządu kółka, proponując kandydaturę Franciszka Wróblewskiego na prezesa, a na skarbnika Mikołaja Lipińskiego, u którego był trzymany sprowadzony z Zelechowa stadnik rasy hollenderskiej (zgodnie z uchwałą zarządu z 3 maja 1914 r.).

²⁴ Protokół z 3 IX i 8 X 1912 r.

²⁵ E. Kostrzewska, *Kilka uwag na temat Szadkowskiego Kółka...*, s. 136.

²⁶ Szkoła w Pszczelinie powstała w 1900 r., przyjmowano do niej synów gospodarzy małorolnych, mających w przyszłości pracować samodzielnie we własnych gospodarstwach. Adam Chojnacki, jako wysłannik kółka rolniczego z Szadku, korzystał z kursów w Pszczelinie zapoczątkowanych przez Maksymiliana Malinowskiego – działacza oświatowego i inicjatora kursów dla chłopów (zob. A. Zakrzewski, *Od Stojalowskiego do Witosa*, KAW, Warszawa 1988, s. 31).

Zebranie zwołane na 19 lipca 1914 r. nie odbyło się z powodu nieobecności kółkowiczów, którzy udali się na odpust w parafii Wierzchy.

Jesienią 1914 r. Szadek znalazł się pod okupacją niemiecką. Wycofujące się na wschód oddziały rosyjskie grabiły i dewastowały gospodarstwa rolne. Także Niemcy rekwirowali zboże i konie. Kółko Rolnicze w Szadku, działające w okresie I wojny światowej pod kierunkiem prezesa Hoppego (który później wyjechał w Poznańskie), znalazło się w trudnej sytuacji²⁷.

1920

Po wojnie wskutek zmian administracyjnych oraz decentralizacji Centralnego Towarzystwa Rolniczego (CTR) przestało istnieć Okręgowe Towarzystwo Rolnicze w Kaliszu, obejmujące dawną gubernię kaliską. Zostało natomiast powołane Okręgowe Towarzystwo Rolnicze o zasięgu powiatowym w Sieradzu.

W 1920 r. część kółek rolniczych odłączyła się od Wydziału Kółek Rolniczych Centralnego Towarzystwa Rolniczego i przyłączyła się do nowo utworzonego w Warszawie Centralnego Związku Kółek Rolniczych. Niewielkie konflikty, które zarysowały się między organizacjami z czasem uległy zatarciu i obydwie organizacje nawiązały współpracę. Jednak rozłam organizacyjny wprowadził pewne zamieszanie wśród rolników szadkowskich, co znalazło swoje odzwierciedlenie podczas dyskusji na zebraniach kółka rolniczego. Jednocześnie, wraz z aktywizacją chłopstwa, zaznaczyła się demokratyzacja w działalności kółek rolniczych, czemu towarzyszyło ograniczanie roli ziemian i duchowieństwa.

W marcu 1920 r. pod przewodnictwem Adama Chojnackiego odbyło się zebranie kółka szadkowskiego, na którym na prezesa wybrano Jana Wróblewskiego, jego zastępcą został Adam Chojnacki²⁸, skarbnikiem – Wincenty Niedźwiecki, a sekretarzem Walerian Nierychlewski. W skład komisji rozdziału towarów powołano jako rzeczoznawców: Stanisława Tameckiego, Józefa Mikołajczyka, Józefa Łazuchewicza. Członkami Komisji Rewizyjnej zostali: Mikołaj Szeplewicz i Franciszek Wróblewski.

Oprócz wyżej wymienionych pod protokołem uwierzytelniające podpisy złożyli: Zygmunt Szymański, Ignacy Markiewicz, J. Hudziaszek, W. Olewiński, S. Kaczmarzski, J. Misiaczyk i M. Ustyniak.

Nowy prezes wraz z Tomaszem Piotrowiczem, Leonardem Zabłockim i Franciszkiem Wróblewskim skontaktowali się z władzami starostwa powiatowego

²⁷ Protokół z 7 III 1920 r. W księdze protokołów brak dokumentacji z okresu od lipca 1914 r. do 1920 r.

²⁸ Adam Chojnacki ur. 12 grudnia 1893 r. w Szadku na Osinach, rolnik, poślubił Janinę z d. Wachowską (1903–1949). W 1935 r. przeprowadził się do Gąbina, gdzie prowadził z żoną sklep rolniczy z nawozami i artykułami przemysłowymi oraz sklep spożywczy. Działał społecznie i pełnił funkcję prezesa Stowarzyszenia Kupieckiego. W czasie okupacji niemieckiej, aresztowany i wywieziony do KL Dachau, zmarł w Mathausen 28 kwietnia 1941 r. (na podstawie wywiadu z Barbarą Łysenko z d. Chojnąką przeprowadzonego 22.01.2016 r.).

w Sieradzu, które zgodnie z uchwałą Sejmiku Powiatowego dotowało organizacje społeczne. Miesiąc później, Jan Wróblewski przedstawił Zarządowi, a następnie Walnemu Zgromadzeniu, projekt założenia Akcyjnego Towarzystwa Rolno-Handlowego.

Kółko odgrywało ważną rolę w życiu społecznym Szadku i otaczającego regionu, czego wyrazem były m.in. obchody święta 3 Maja połączone z udziałem w nabożeństwie w intencji Ojczyzny w kościele św. Jakuba. Kwestarze kółka rolniczego prowadzili także uliczną kwestę pieniężną w celu wsparcia Polaków podczas akcji plebiscytowej na Śląsku.

1921

Toczący się od 1920 r. spór wokół struktury organizacyjnej kółek rolniczych w Polsce przeniósł się także na grunt społeczności szadkowskiej.

Rok wcześniej wybrany na wiceprezesa kółka rolniczego Adam Chojnacki – absolwent szkoły w Pszczelinie, który swoją wiedzę w zakresie pszczelarstwa przekazywał rolnikom podczas pogadanek i odczytów jeszcze za prezesa Paczkowskiego – był zwolennikiem przystąpienia kółka szadkowskiego do Centralnego Związku Kółek Rolniczych powstałego po zjeździe w marcu 1920 r. w Warszawie w wyniku rozłamu w Centralnym Towarzystwie Rolniczym²⁹. Koncepcja ta nie zyskała jednak uznania wśród członków kółka szadkowskiego i 6 marca 1921 r. postanowiono nie odłączać się od *Związku Kółek Rolniczych przy Centralnym Towarzystwie Rolniczym w Warszawie*, złożyć wotum nieufności wiceprezesowi i skreślić go z członka kółka rolniczego³⁰. Na stanowisku prezesa pozostał Jan Wróblewski, nowym wiceprezesem został Zygmunt Szymański, a kasjerem kółka – Franciszek Strzebiński, syn³¹.

Fot. 4. Adam Chojnacki (1893–1941), członek (przed I wojną światową) i wiceprezes Kółka Rolniczego w Szadku (1920–1921)

Źródło: zbiory Janiny Sadzy

²⁹ J. Borkowski, A. Gurnicz, *Kółka rolnicze w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1978, s. 325.

³⁰ Protokół z 6 III 1921 r.

³¹ Uwierzytelniające podpisy złożyło pod protokołem 32 kółkowiczów (pięciu podpisało się krzyżykami).

20 marca 1921 r., po konsultacjach, kółko rolnicze w Szadku wyraziło chęć zawiązania Związku Kółek Rolniczych Okręgu Szadkowskiego działającego *li tylko w ścisłym kontakcie z Centralnym Towarzystwem Rolniczym w Warszawie*. I w tej sprawie delegowano do Sieradza W. Nierychlewskiego. Wyrażono również wolę rozszerzenia zakresu działalności poprzez założenie w Szadku Stowarzyszenia Rolniczo-Handlowego. Pod tymi zamierzeniami podpisał się również dawny prezes kółka, właściciel dóbr Kotlinki, Franciszek Paczkowski. Józef Szymański, Franciszek Strzeliński i Walerian Nierychlewski zostali zobowiązani do skontaktowania się z sąsiednimi kółkami rolniczymi w celu pozyskania ich do Związku Kółek Rolniczych Okręgu Szadkowskiego.

Podjęto także postanowienie o zebraniu składek członkowskich za rok 1921 w wysokości 120 marek, z czego połowę miało zostać wpłacone do Okręgowego Związku Kółek Rolniczych przy CTR w Sieradzu.

Zarząd, pod przewodnictwem Jana Wróblewskiego, złożył zbiorowe zamówienie dwóch wagonów nawozów sztucznych *za zboże na warunkach wskazanych na Okręgowym Zjeździe Kółek Rolniczych, a gdyby do 20 lipca wprowadzono wolny handel zbożem to za gotówkę możliwie jak najtaniej*.

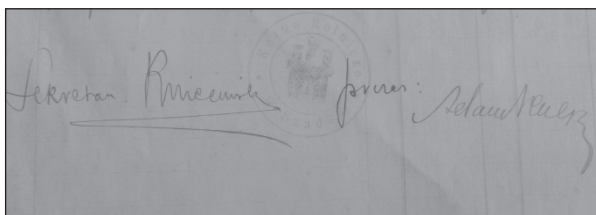
17 kwietnia 1921 r. zarząd szadkowskiego kółka podpisał deklarację przystąpienia do Okręgowego Związku Kółek Rolniczych przy CTR w Sieradzu i wysłał wniosek wraz ze statutem do Ministerstwa Rolnictwa z wnioskiem o legalizację szadkowskiego kółka rolniczego.

Fot. 5. Józef Wroński (1884–1958), członek zarządu Kółka Rolniczego w Szadku z synem wiceprezesa Jana Wróblewskiego – Janem
Źródło: zbiory Marianny Kluszczyńskiej

1923–1924

13 maja 1923 r. prezesem Kółka Rolniczego w Szadku jednogłośnie został wybrany Adam Nencki, prawnik, właściciel majątku w Boczkach. Funkcję wiceprezesa objął rolnik z Szadku Franciszek Wróblewski, sekretarza – Walerian Nierychlewski, a skarbnika – Czesław Kwieciński. W skład zarządu weszli: Andrzej Marcinkowski, Władysław Piekielny i Karol Kaczmarek z Choszczewy. Patronem kółka wybrano jednogłośnie proboszcza szadkowskiego ks. Jana Stanisława Żaka. Wybór nowych władz kółka swymi podpisami uwierzytelnili: Czesław Kwieciński, A. Marcinkowski, Józef Pawlak, Antoni Wesołowski, A. Kaczorowski, J. Działarski, W. Adamkiewicz, J. Wróblewski, C. Szeplewicz, A. Zabłocki, T. Kluszczyński, S. Pawlak, W. Kwieciński, F. Strzeliński, R. Werecki, J. Szymański, F. Wróblewski i W. Nierychlewski.

Fot. 6. Pieczęć Kółka Rolniczego w Szadku oraz podpisy prezesa Adama Nenckiego i sekretarza Czesława Kwiecińskiego pod protokołem z 27 stycznia 1924 r.

Źródło: Pamietniki zebrań i treści odczytów Kółka Rolniczego w Szadkowskim, k. b. pag.

Za prezesury Adama Nenckiego znacznie rozszerzył się zakres działalności kółka rolniczego, którego członkowie spotykali się w każdą ostatnią niedzielę miesiąca. Wysokość półrocznej składki członkowskiej wynosiła 2 tys. marek od jednej morgi³².

Gospodarstwo rolne Małgorzaty i Adama Nenckich było przykładem postępu w rolnictwie tamtych czasów – stosowano w nim nowe techniki uprawy ziemi i produkcji roślin. Wokół dworku i murowanego spichlerza w Boczkach założono dwuhektarowy park i stawy rybne nieopodal rzeki Pichny³³. Do Boczek przybywali uczniowie szkół rolniczych na praktyki rolnicze, tzw. elewki. Elewki otrzymywali w majątku mieszkanie i wikt, pracowali m.in. przy plantacji róż³⁴. Koło szadkowskie zorganizowało także wycieczkę do wzorcowego gospodarstwa rolnego w Popowie.

³² Protokoły nr 3 z 24 VIII 1923 r. i nr 5 z 28 X 1925 r.

³³ Por. *Dwór w Boczkach (siedziba rodziny Nenckich) na starej fotografii*, „Biuletyn Szadkowski” 2007, t. 7, s. 205–210; J. Nalewajko, *Boczki*, [w:] *Leksykon sołectw...*, s. 27.

³⁴ Na podstawie wywiadu z Barbarą Newelską w Warszawie 27 marca 2007 r.

Zgodnie z ustawą o stowarzyszeniach z 10 marca 1907 r., członkowie kółka rolniczego zobowiązali się do udzielania pomocy pogorzelcom poprzez przekazywanie produktów rolnych (żyta, owsa i słomy). Zgodnie z uchwałą z 19 października 1923 r. do samopomocy zgłosili akces także rolnicy z kółka rolniczego we wsi Tarnówka: Franciszek Ogiński (18 mórg), Antoni Romanowski (13 mórg), Walenty Wesolek (15 mórg), Stanisław Piotrowicz (7,5 mórg), Tomasz Piotrowicz (26 mórg), Antoni Grabowski (12 mórg), Paweł Grabowski (12 mórg), Antoni Miszczak (15 mórg), Jakub Miszczak (10 mórg), Józef Ciepłucha (8 mórg) i Stanisław Zbrojewski (24 mórg).

Spółdzielczość rolnicza odgrywała ważną rolę w życiu gospodarczym wsi okresu II Rzeczypospolitej. Twórcy tej idei zakładali społeczną organizację zaopatrzenia wsi w kredyt pieniężny, artykuły przemysłowe, kwalifikaty nasion oraz współdziałanie w zakresie zbytu produktów rolnych. Spółdzielczość miała zapewnić większą efektywność pracy i uchronić chłopów przed wyzyskiem ze strony handlarzy i pośredników, a w przypadku spółdzielni kredytowych ze strony lichwiarzy.

Na zebraniu w 24 lutego 1924 r. szadkowscy rolnicy mieli możliwość zapoznania się z artykułem na temat: *Drobni rolnicy wobec Banku Polskiego* – sekretarz kółka Czesław Kwieciński wygłosił referat, a prezes A. Nencki zaapelował o zakup po jednej akcji Banku Polskiego. Chęć zakupu akcji wyraziło 15 kółkowiczów, jednak z tego zobowiązania wywiązało się dziewięciu najbogatszych chłopów, wpłacając po 3,6 mln marek za jedną akcję. Przeszkodą w realizacji zamierzenia związanego z uruchomieniem banku spółdzielczego w Szadku okazała się inflacja marki polskiej i zbyt mała ilość zebranych pieniędzy. Ostatecznie pomysł ten upadł, a kwoty wpłacone przez rolników zostały im zwrócone na zebraniu w dniu 30 marca 1924 r.

O trudnościach, które dotknęły rolnictwo, świadczy brak zamówień na nawozy sztuczne³⁵. W okresie galopującej inflacji prezes A. Nencki poinformował, że *za metr saletry należy dać 225 kg żyta lub jęczmienia, uiścić fracht ze szczura do Sieradza – 4 mln marek i na odstawę zboża 3,5 mln marek od każdego metra*.

Stopniowo wprowadzane do rolnictwa nawozy sztuczne wiązały się z upowszechnieniem stosowania nawozów fosforowych i w znacznie mniejszym stopniu soli potasowej. Jednak w gospodarstwach chłopskich nadal podstawowym środkiem użyźniania gleby pozostawał obornik, natomiast rosło zużycie nawozów w majątku A. Nenckiego, o czym świadczy wielkość składanych zamówień na dostawy nawozów. Robotnik rolny majątku Boczki wspomina, że *rozsiwał nawozy na roli posługując się zawieszoną na ramieniu płócienną torbą, nawóz ładował z przyczepy do torby i gołymi rękoma siał go na głęboko zaorane pole – oczy były czerwone, usta spierzchnięte, palce przy paznokciach okaleczone*. Krytycznie oceniał głęboką orkę stosowaną na polecenie dziedzica³⁶.

³⁵ Potokół z 27 IX 1924 r.

³⁶ Na podstawie wywiadu z mieszkańcem wsi Boczki-Parcela, Janem Wielogórskim, przeprowadzonego w październiku 2015 r.

Wahania koniunkturalne w połowie lat 20-tych XX w. miały niekorzystny wpływ na gospodarkę rolną. Przełom lat 1922/1923 przyniósł niekorzystną dla gospodarki chłopskiej relację między cenami artykułów przemysłowych i cenami produktów rolnych, powodując obniżenie opłacalności produkcji rolnej. Rolnicy ponosili duże straty. Rok 1923, korzystny pod względem zbiorów, przyniósł zagrożenia związane z galopującą inflacją³⁷.

Nic dziwnego, że sprawę obrony interesów rolników poruszano na wiecach w wielu miastach, także na posiedzeniach Kółka Rolniczego w Szadku. Józef Łazuchiewicz zaapelował do Zarządu, by interweniował w Okręgowym Towarzystwie w sprawie wystąpienia do sejmku z wnioskiem o podniesienie cen skupu zboża³⁸. Głos ten był echem zjazdu rolników w Poznaniu (23 IX 1923), na którym wzywano ziemian do współpracy z włościanami na gruncie oświatowym, kulturalnym i zawodowym. Postulowano uzdrowienie gospodarki, m.in. poprzez podjęcie skutecznych działań na rzecz zrównoważenia cen produktów rolnych i cen artykułów przemysłowych.

Mimo trudności ekonomicznych i utrudnień w zaopatrzeniu rolnictwa w środki służące intensyfikacji produkcji rolnej gospodarki, wiele uwagi poświęcano oświacie i propagowaniu racjonalnych metod uprawy ziemi (m.in. sposobów stosowania orki, zwalczania chorób pszenicy i zarazy świń). Jesienią 1924 r. prezes A. Nencki radził *aby orka pod siew zboża była jak najwcześniejsza i głęboka na 5 do 6 cali, by ziemia odleżała. Walcowanie można zastąpić późną orką. Zboże kłosowe potrzebuje dużo nawozów azotowych. Ziarno siewne powinno być odleżałe na słomie, zdrowe, grube i ciężkie. Siew żyta powinien nastąpić od 8 do 20 września i nie powinno być grubiej przykryte ziemią jak od 1–2 cali*³⁹.

Jesienią 1924 r., już po przeprowadzonej reformie monetarnej i wprowadzeniu złotego, poruszono istotną dla gospodarki sprawę melioracji gruntów. Instruktor Kółek Rolniczych powiatu sieradzkiego podał przybliżony koszt drenowania jednej morgi ziemi (ok. 120 zł) i zachęcał rolników do zakładania spółek melioracyjnych oraz utworzenia Kasy Oszczędności.

Sekretarz koła, Czesław Kwieciński, przekonywał rolników do założenia Spółdzielni Mleczarskiej, a po odczycie na temat mleczności krów namawiał do rozwijania hodowli bydła, ważnego działu gospodarki wiejskiej. Prezes A. Nencki poinformował, że kółko otrzyma stadnika rasy holenderskiej, który zostanie umieszczony w gospodarstwie pana Terpiłowskiego. Grudniowe spotkanie kółka odbyło się w cieniu śmierci wiceprezesa Franciszka Wróblewskiego – zaangażowanego w organizację prac Kółka Rolniczego w Szadku od 1920 r.⁴⁰ Spotkanie to było także ostatnim, w którym uczestniczył prezes A. Nencki. 8 lutego 1925 r. przewodniczący

³⁷ Por. J. Borkowski, *Chłopi polscy II RP*, Warszawa 1968, s. 272.

³⁸ Protokół z 28 X 1923 r.

³⁹ Protokół z 7 IX 1924 r. Na czerwcowym zebraniu rolnicy dowiedzieli się, jak uprawiać ziemię przy uprawie ziemniaków – odczyt na ten temat wygłosił delegowany przez prezesa p. Pińkowski.

⁴⁰ Protokół nr 12 z 2 XII 1924 r.

zebraniu sekretarz Czesław Kwieciński powiadomił o śmierci A. Nenckiego w dn. 7 lutego 1925 r., podczas wyjazdu na kurację zdrowotną⁴¹ – *prezes A. Nencki stał na czele naszego Towarzystwa i pracy tej poświęcił wiele czasu i wysiłków. Pracą swą rzetelną zdobył sobie wielki wpływ, miłość i szacunek. Postać jego świetlana zostanie dla nas wzorem do naśladowania.* Na pogrzeb prezesa udała się delegacja w składzie: Józef Szymański, Franciszek Strzeliński i Czesław Kwieciński.

Fot.7. Dożynki w Boczkach. Małgorzata i Adam Nency przyjmują dary plonów od społeczności chłopskiej

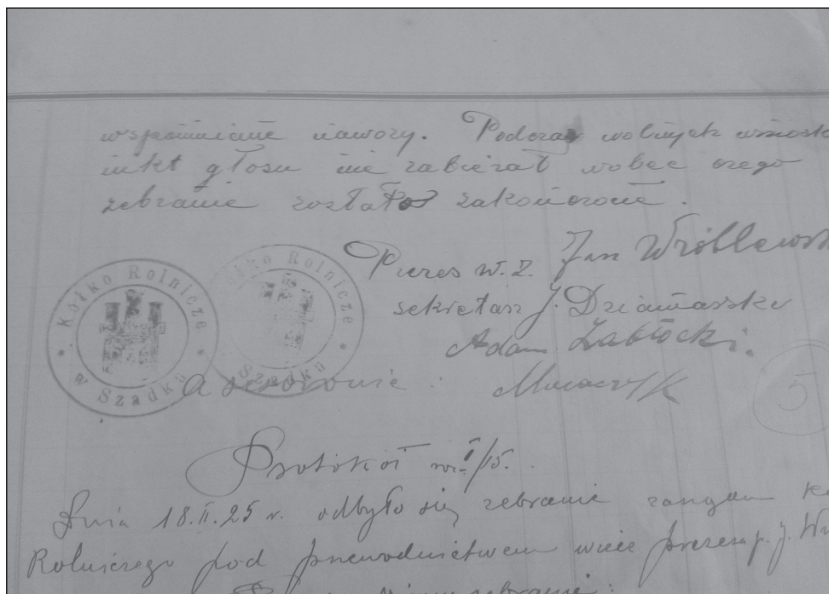
Źródło: zbiory rodzinne Barbary Newelskiej

1925–1926

Po śmierci Adama Nenckiego, na zebraniu w dniu 15 lutego 1925 r., któremu przewodniczył Jan Wróblewski przy współpracy Adama Zabłockiego i Józefa Misiaczyka, dokonano wyboru nowego zarządu Kółka Rolniczego w Szadku

⁴¹ Protokół z 8 II 1925 r. Elżbieta Nejman podaje: Adam Franciszek Nencki (ur. 1876 r.), sędzia gminny, dziedzic dóbr Boczki zmarł 6 lutego 1925 r. w miejscowości Bogumin (Czechy).

w składzie: prezes – Jan Cybulski, z-ca prezesa – Jan Wróblewski, sekretarz – Czesław Kwieciński, skarbnik – Jan Działamarski, członkowie – Adam Zabłocki, Józef Misiaczyk, Walenty Wesołowski i Tomasz Piotrowicz. Do komisji rewizyjnej zostali powołani: Cezary Szeplewicz, Józef Wroński i Kazimierz Lipiński.

Fot. 8. Pieczęć Kółka Rolniczego w Szadku pod protokołem zebrania wyborczego z dnia 25 II 1925 r.

Źródło: Pamiętniki zebrań i treści odczytów Kółka Rolniczego w Szadkowskim, k. b. pag.

Jednogłówna decyzja o wyborze prezesa nie weszła w życie, ponieważ Jan Cybulski, pomimo namów ze strony Jana Wróblewskiego i Józefa Wrońskiego, nie wyraził zgody na objęcie funkcji. 11 marca 1925 r. zaproponowano kandydaturę ks. J. S. Żaka, jednak ostatecznie w dniu 29 marca na prezesa wybrano inżyniera Stanisława Wiktora Leopolda z Rzepiszewa (kontrkandydatami byli: Jan Wróblewski, Jan Działamarski i Adam Zabłocki⁴²), który po śmierci Józefa Antoniego, jako opiekun nieletnich spadkobierców, stał się gospodarzem rzepiszewskiego majątku⁴³. Zgodnie ze statutem, nowy zarząd na wniosek skarbnika J. Działamarskiego uchwalił wysokość rocznej składki członkowskiej w kwocie 2 zł i dodatkowo 5 groszy od morgi, płatnej w dwóch ratach.

Pierwsze zebranie pod kierunkiem nowego przewodniczącego odbyło się 5 kwietnia, a następne 10 maja. Kolejne zebrania prowadził wiceprezes Jan Wróblewski.

⁴² Protokół z 29 III 1925 r.

⁴³ J. Leopold, *O moim ojcu*, [w:] *Antoni Leopold – człowiek i dzieło...*, Warszawa 2010, s. 180.

Stanisław Leopold był inżynierem – w 1912 r. ukończył studia na wydziale melioracyjnym Politechniki Lwowskiej – toteż nic dziwnego, że sprawa melioracji i drenowania pól była szeroko podejmowana w szadkowskim kółku rolniczym. Jego członkowie mieli możliwość zapoznania się z wpływem drenowania i melioracji na wysokość i jakość upraw. S. Leopold zachęcał rolników do zawiązania stowarzyszenia melioracyjnego ułatwiającego przeprowadzenie kosztownych inwestycji, wymagających dużych nakładów kapitałowych amortyzujących się po czasie. Przeprowadzone drenowania regulowały przewiewność i wilgotność głównie pól rolnych⁴⁴.

W ramach współpracy z Okręgowym Towarzystwem Rolniczym (OTR) i Centralnym Towarzystwem Rolniczym (CTR) delegaci kółka szadkowskiego uczestniczyli w zjazdach i szkoleniach organizowanych dla rolników w celu szerzenia modernizacji i postępu w gospodarce rolnej. Na zjazd OTR w Sieradzu wydelegowano 13 lutego 1925 r. Józefa Wrońskiego i Jana Wróblewskiego, a 7 kwietnia – Jana Wróblewskiego i Czesława Kwiecińskiego. W zjeździe CTR w Warszawie uczestniczyli Franciszek Kluszczyński i Adam Zabłocki. Stałym delegatem kółka na zjazdu Okręgowego Towarzystwa Rolniczego w Sieradzu został wiceprezes Jan Wróblewski⁴⁵.

Fot. 9. Karta reklamowa „Zorzy” na rok 1913 w książce o Puszczy Kurpiowskiej zachęcająca czytelnika do prenumeraty tego tygodnika, zawierającego porady rolnicze i przegląd spraw gospodarskich
Źródło: książka w posiadaniu autora; brak strony tytułowej książki

⁴⁴ S. Jankowski, *Stosunki rolnicze Królestwa Kongresowego*, Warszawa 1918, s. 271.

⁴⁵ Decyzją zarządu z 10 V 1925 r.

Z zakresu oświaty rolniczej przeprowadzono pogadanki i odczyty o czyszczeniu rowów i odprowadzaniu wody (W. Wesołowski), uprawie roli i sadzeniu ziemniaków (Wróblewski), pielęgnacji i czyszczeniu drzew (J. Działowski). Przewodzenie dokumentacji z poletek doświadczalnych powierzono F. Kluszczyńskiemu, a sporządzenie listy rolników przystępujących do konkursu wzorowych drobnych gospodarstw rolnych J. Misiacykowi. Kółkowicze postanowili uruchomić bibliotekę rolniczą i w tej sprawie zwrócili się do ziemianina S. Leopolda, aby zaofiarował zbyteczne książki do księgozbioru kółkowego. Funkcję bibliotekarza powierzono Walentemu Wesołowskiemu. Zaprenumerowano „Gazetę Gospodarczą”⁴⁶.

25 marca 1925 r. zarząd kółka powołał komisję melioracyjną, w skład której weszli: Adam Zabłocki, Jan Działowski⁴⁷, Franciszek Kluszczyński, Mikołaj Lipiński, Józef Wroński i Jan Wróblewski.

Fot. 10. Jan Działowski – długoletni działacz ruchu kółkowego w Szadku
Źródło: zbiory rodzinne Janiny Sadzy

Zdając sobie sprawę, jak ważne jest stosowanie nawozów odpowiedniej jakości, zarząd kółka nawiązał współpracę ze stacjami kontroli jakości nawozów.

⁴⁶ Wśród kółkowiczów popularnością cieszyła się „Gazeta Świąteczna”, „Zorza” i wspomniana „Gazeta Gospodarcza” oraz „Kalendarz Centralnego Wydziału Kółek Rolniczych”. Akcja kolportażu gazet i czytanie zbiorowe określonych artykułów, zwłaszcza o tematyce zawodowej, podczas niedzielnych zebrań kółka rolniczego był odpowiedzią na apel Zebrania Ogólnego Centralnego Wydziału Kółek Rolniczych z 1913 r. o tworzeniu bibliotek i rozpowszechnianiu pism ludowych. Więcej w: J. Bartyś, *Kółka rolnicze...*, s. 175; A. Tomaszewicz, *Z zagadnień życia kulturalnego...*, s. 342.

⁴⁷ Jan Działowski (1898–1971) wieloletni działacz, członek zarządu i skarbnik (1925–1926) kółka rolniczego w Szadku, działacz ruchu spółdzielczego, odznaczony odznaką zasłużonego działacza ruchu spółdzielczego (1958), Złotym Krzyżem Zasługi (1969), członek Rady Narodowej w Szadku i ławnik. Odznaczenia i legitymacje w archiwum rodzinnym Janiny Sadzy.

W rezultacie pismem Muzeum Przemysłu i Rolnictwa rolnicy zostali poinformowani o wynikach przeprowadzonej analizy, która wykazała zaniżoną wartość soli potasowej (36,71% zamiast 42%).

W okresie prezesury S. Leopolda przyjęto do kółka szadkowskiego nowych członków: Ignacego Kopińskiego, Zenona Rzeszewskiego, Ignacego Bedę, Wincentego Kubiaka, Stanisława Piotrowicza, Franciszka Pawlaka i Stanisława Wilmańskiego. S. Leopold czynnie uczestniczył w pracach sejmiku powiatowego i CTR, a także brał udział w pracach Centralnego Towarzystwa Kółek i Organizacji Rolniczych na szczeblu powiatowym. Zaangażowanie prezesa w działalność na rzecz gospodarstw chłopskich, otwartość na problemy wsi sprawiły, iż przylgnęło do niego określenie „chłopomana”⁴⁸.

9 czerwca 1925 r. wiceprezes Jan Wróblewski podjął powierzone mu przez zarząd kółka działania w celu nabycia po korzystnych dla rolników cenach nawozów sztucznych, węgla, ziarna siewnego „Petkus”, a także pozyskania stadnika z Inspektoratu Sieradzkiego, który miał zostać umieszczony w gospodarstwie Mikołaja Lipińskiego (opłatę od skoku ustalono w wysokości 2 zł 50 gr dla członków kółka i 3 zł od pozostałych rolników).

Ważnym punktem zebrań były tzw. „przypomnienia gospodarcze”, np. w czerwcu zachęcano do tępienia szkodników: chrząszczy i linek, które *wielkie szkody wyrządzają*.

W 1925 r. w Zielone Świątki rolnicy szadkowscy brali udział w Wystawie Rolniczej w Zduńskiej Woli, gdzie kilku z nich (Forusiński, Tamecki i Nykiel) otrzymało listy pochwalne. Z kolei wycieczka trzynastu osób na wystawę Wsi Polskiej w Listkowie służyła pogłębieniu wiedzy rolniczej i umożliwiła skorzystanie z doświadczeń najlepszych rolników i instytucji rolniczych. Relację z tej wystawy złożył kółkowiczom Jan Działamarski.

W ramach przeprowadzonych przez członków kółka szadkowskiego zbiórek publicznych pozyskano kwotę 10 zł na zakupienie sztandaru dla Okręgowego Towarzystwa Rolniczego w Sieradzu oraz 17 zł 80 gr na ołtarz św. Izydora, którą to kwotę przekazano miejscowemu proboszczowi. Udało się także załatwić pożyczkę z Banku Polskiego na zakup ziemi z parcelacji majątków obszarniczych.

W lipcu 1925 r. nastąpiła zmiana w składzie zarządu kółka – Józefa Misiaczyka zastąpił Franciszek Kluszczyński. Jeszcze przed wyborami wystosowano pisma do władz powiatowych i miejskich w sprawie przywrócenia poprzedniego terminu dni targowych w Szadku, zamontowania wagi na targowicy i doprowadzenia do użyteczności dróg na polach miejskich.

Z końcem 1925 r. mijała kadencja władz kółka szadkowskiego wybranych 15 lutego 1925 r. Na zebraniu zarządu pod przewodnictwem dotychczasowego sekretarza, Czesława Kwiecińskiego, w dniu 10 stycznia 1926 r. ustalono termin i porządek zebrania walnego, o czym poinformowano miejscową społeczność za pomocą plakatów i ogłoszeń parafialnych w miejscowym kościele.

⁴⁸ Antoni Leopold..., s. 180–181.

Fot. 11. Rodzina członka zarządu Kółka Rolniczego w Szadku, Franciszka Kluszczyńskiego – żona Maria z Arczykowskich z córkami: Ireną, Antoniną i Kunegundą
Źródło: zbiory rodzinne Krystyny Kluszczyńskiej

17 stycznia 1926 r. walne zebranie wybrało na prezesa kółka rolniczego Michała Zabłockiego, wiceprezesem został Józef Łazuchiewicz, sekretarzem Czesław Kwieciński, a skarbnikiem Jan Działamarski. Na członków zarządu powołano Walentego Wesołowskiego, Adama Zabłockiego, Ignacego Markiewicza, Mikołaja Lipińskiego, Franciszka Ogińskiego, Tomasza Piotrowicza, Zenona Rzeszewskiego i Józefa Wrońskiego. Do komisji rewizyjnej wybrano: Konrada Kluszczyńskiego, Feliksa Łuskę i Antoniego Kaczorowskiego. Zebranie sprawozdawczo-wyborcze prowadził Czesław Kwieciński w asyście asesorów [...] Franta i [...] Ogińskiego, a wybory dokonały się w drodze aklamacji⁴⁹.

Fot. 12. Konrad Kluszczyński członek komisji rewizyjnej szadkowskiego kółka rolniczego, absolwent szkoły rolniczej w Popowie
Źródło: zbiory rodzinne Marianny Kluszczyńskiej

⁴⁹ Protokół nr 1 z 17 I 1926 r.

Skład zarządu świadczy w znacznym stopniu o emancypacji włościan i ich samodzielności, bowiem w żadnych sprawach organizacyjnych nie zwrócili się oni o pomoc ani patronat do przedstawicieli ziemiaństwa i duchowieństwa. Na zebraniu wyborczym upamiętniono setną rocznicę śmierci S. Staszica, a kierownik szkoły w Szadku p. Witold Listowski *tak niepospolitego męża ludu wiejskiego i narodu polskiego* wspominał *cnoty i szlachetne czyny*.

Franciszek Strzeliński zgłosił wniosek, aby zarząd podjął pertraktacje z młynem parowym w Szadku w celu obniżki cen za przemiał zboża. Po konsultacjach ze starostwem przekazano informację, że *młyn udziałowy w Szadku pobiera od rolników za przemiał korca zboża (100kg) kwotę 2 zł 50 gr.*

Zarząd kółka zajął się także sprawą pozyskania prób siewnych kończyny, jęczmienia i owsa od spółki akcyjnej rolno-handlowej w Łasku. Ustalono opłatę od skoku stadnika w wysokości 2 zł i zobowiązano Mikołaja Lipińskiego, by wpłacał do kasy kółkowej 25 gr od każdej opłaty pobranej od skoku.

Fot. 13. Rodzina Lipińskich i Kluszczyńskich. Pierwszy rząd od lewej siedzą Kazimierz i Florian Lipiński; po bokach stoją dziadkowie Kluszczyńscy, w środku Tadeusz (w białym ubranku), powyżej Wacław Lipiński
Źródło: zbiory rodzinne Krystyny Kluszczyńskiej

Reprezentujący kółko szadkowskie Władysław Terpiłowski, Michał Zabłocki i Czesław Kwieciński zawarli umowę z p. [...] Ungerem w sprawie wynajmu lokalu na potrzeby kółka.

POCZĄTKI SPÓŁDZIELNI MLECZARSKIEJ W SZADKU

Największym osiągnięciem wybranego w styczniu 1926 r. zarządu było założenie mleczarni. Spółkę mleczarską w Szadku powołano, korzystając z pomocy Centralnego Towarzystwa Rolniczego w zakresie doradztwa fachowego i stworzonych przez państwo ułatwień w zaciąganiu kredytów.

Jednak działania na rzecz utworzenia spółdzielni mleczarskiej podejmowane były w Szadku już wiele lat wcześniej.

W grudniu 1911 r. na zjeździe organizacyjnym delegatów chłopskich i ziemiańskich spółek mleczarskich powstał Wydział Mleczarski Centralnego Towarzystwa Rolniczego⁵⁰. Biuro Wydziału Mleczarskiego pod kierownictwem inż. Z. Chmielewskiego prowadziło działalność instruktorską na obszarze Królestwa Polskiego. Także z kołem rolników szadkowskich została nawiązana współpraca w celu założenia spółdzielni mleczarskiej. Do Szadku przybyli instruktorzy gubernialni z Warszawy i Sieradza, udzielając fachowych porad i prowadząc kursy. Informację o spółdzielniach mleczarskich szadkowscy rolnicy uzyskali w 1911 r. także od ówczesnego prezesa kółka szadkowskiego F. Paczkowskiego, który wygłosił odczyt o rozwoju kultury rolnej w Poznańskim i w Galicji⁵¹. W 1913 r. zagadnieniom mleczarstwa poświęcono dziewięć zebrań pod przewodnictwem wiceprezesa Franciszka Paczkowskiego. Na zebrania zapraszano instruktorów (Mastynowskiego z Warszawy, Kowalczyka z Sieradza i Blenana z Kalisza), którzy informowali o prawidłowej hodowli krów mlecznych⁵². W trakcie zebrania 10 lutego 1913 r., z udziałem delegatów okolicznych kółek, patron kółek wydziału kaliskiego – Witold Jarczyński ze Zborowa – zachęcał rolników do założenia w Szadku mleczarni i masarni, a wieczorem odbył się pokaz przezroczy i wykład o anatomii krów.

2 marca 1913 r. zostały przedstawione pierwsze projekty organizacji mleczarni i masarni w Szadku, a 9 marca na zebranie z Sieradza do Szadku przybył instruktor Kowalczyk, który zapoznał rolników z wymaganiami w zakresie dostaw mleka. Przedstawiciel firmy mleczarskiej Lawal zademonstrował wirówkę do odtłuszczania mleka. Członkowie kółka szadkowskiego podpisali deklarację dotyczącą uruchomienia mleczarni i masarni, która następnie została przekazana do Centralnego Towarzystwa Rolnego w Warszawie. 3 sierpnia 1913 r. wiceprezes Franciszek Paczkowski przekazał informację o załatwieniu wszystkich formalności związanych z uruchomieniem mleczarni i masarni szadkowskiej. W okresie poprzedzającym zatwierdzenie projektu kółkowicze uczestniczyli w kursach mle-

⁵⁰ Wydziałowi Mleczarskiemu w Warszawie podporządkowało się 135 mleczarni wiejskich na 173 istniejących. Zob. J. Bartyś, *Kółka rolnicze...*, s. 320; J. Socha, *Działalność Centralnego Towarzystwa Rolniczego...*

⁵¹ Protokół z 8 X 1911 r.

⁵² Protokół z 5 I 1913 r.

czarskich w Listkowie⁵³ oraz prowadzili akcję popularyzującą założenie masarni w Szadku⁵⁴. Delegacja kółka rolniczego uczestniczyła także w miesięcznych kursach mleczarskich w Sieradzu⁵⁵. Szadkowską mleczarnię umiejscowiono w drewnianym budynku w niewielkim stopniu przystosowanym do potrzeb produkcji mleczarskiej.

Mimo niedogodności i ograniczonych możliwości produkcyjnych spółdzielnie mleczarskie na ziemiach polskich w latach 1913–1914 wykazywały wysoki stopień sprawności organizacyjnej i odgrywały ważną rolę w zaopatrzeniu rynku. W 1914 r. w Królestwie Polskim funkcjonowało 197 mleczarni spółdzielczych (w tym 177 podlegało Wydziałowi Mleczarskiemu Centralnego Towarzystwa Rolniczego), z których ponad 90% powstało z inicjatywy kółek rolniczych⁵⁶. Jednak w porównaniu z wieloma innymi krajami Europy wyposażenie mleczarni polskich w środki techniczne było ubogie⁵⁷.

W 1915 r., wraz z rosnącymi zniszczeniami spowodowanymi działaniami wojennymi, dostawy mleka od zadeklarowanych przez członków spółki krów malały, co powodowało upadek wielu spółdzielni. W 1914 r. w guberni kaliskiej działało 15 mleczarni, a w warszawskiej 25, natomiast latem 1916 r. liczba ich spadła do 7, zarówno w guberni kaliskiej, jak i warszawskiej⁵⁸. Do upadku firm mleczarskich przyczyniały się przede wszystkim masowe rekwizycje na potrzeby wojska niemieckiego i rosyjskiego należących do chłopów krów. Także szadkowska spółdzielnia mleczarska zaprzestała działalności⁵⁹.

Pomysł restytucji spółdzielni mleczarskiej w Szadku powrócił kilka lat po wojnie. 2 grudnia 1924 r. sekretarz kółka rolniczego Czesław Kwieciński w obecności instruktora kółek rolniczych powiatu sieradzkiego zachęcał kółkowiczów do podjęcia działań organizacyjnych w celu założenia spółdzielni masarskiej i mleczarskiej w Szadku. Kluczową sprawą było zabezpieczenie odpowiednio wysokiego poziomu hodowli krów mlecznych, czemu miało służyć sprowadzenie stadnika rasy holenderskiej, trzymanego w gospodarstwie Terpiłowskiego. Członkowie zarządu Kółka Rolniczego w Szadku na walnym zebraniu 16 grudnia 1925 r. zapoznali się z treścią artykułów zamieszczonych w „Gazecie Gospodarczej” (nr 50) o działaniach Centralnego Towarzystwa Rolniczego na rzecz poprawy stanu hodowli krów mlecznych oraz możliwościach korzystania z kredytów z przeznaczeniem na założenie mleczarni. Członkowie zarządu upoważnili Czesława

⁵³ Protokół z 6 IV 1913 r.

⁵⁴ Protokoły z 24 V, 8 VI i 6 VII 1913 r.

⁵⁵ Protokół z 11 I 1914 r.

⁵⁶ J. Bartyś, *Kółka rolnicze...*, s. 321.

⁵⁷ Tamże, s. 324.

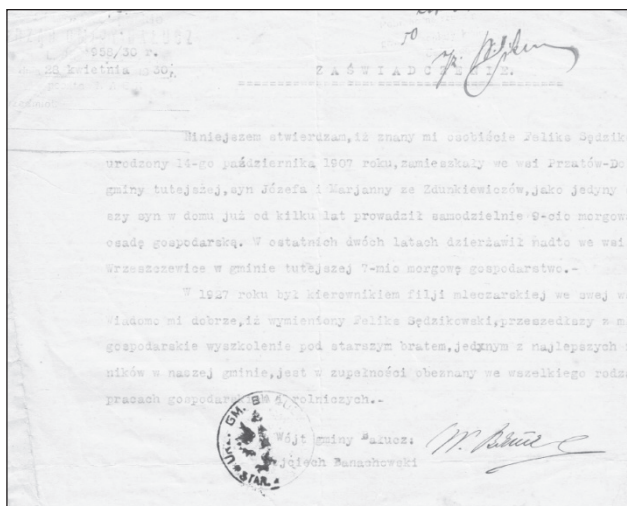
⁵⁸ Tamże, s. 328.

⁵⁹ Księga protokołów nie informuje o działalności kółka rolniczego w Szadku podczas I wojny światowej. W protokole z 7 marca 1920 r. zapisano, że prezes [...] Hoppe wyprowadził się do poznańskiego, co sugeruje, że kółko rolnicze w Szadku w latach I wojny działało.

Kwiecińskiego do nawiązania kontaktu z CTR w sprawie opracowania kosztorysu na mleczarnię parową⁶⁰.

Pojawiły się dwie propozycje lokalizacji mleczarni. Ignacy Beda opowiadał się za umiejscowieniem jej w Szadkowicach-Ogrodzimiu, natomiast A. Zabłocki, J. Działarski, J. Pawlak, J. Wroński i M. Lipiński poparli propozycję wiceprezesa Jana Wróblewskiego, aby usytuować zakład na działce Józefa Wrońskiego w Szadku, u zbiegu ul. Uniejowskiej i al. 3 Maja. Ostatecznie zdecydowano się na tę drugą lokalizację⁶¹.

Sprawa mleczarni powróciła na obrady szadkowskiego kółka rolniczego w styczniu 1926 r., za prezesury Michała Zabłockiego. W celu przyspieszenia prac organizacyjnych związanych z uruchomieniem mleczarni postanowiono skorzystać z doświadczeń rolników ze wsi Bałucz. W niedzielę 24 stycznia 1926 r. został zorganizowany wyjazd do tamtejszej spółdzielni z udziałem członków zarządu (Michała Zabłockiego, Jana Działarskiego, Walentego Wesołowskiego, Adama Zabłockiego i Feliksa Syski). Ostateczne podjęcie uchwały o zawiązaniu spółdzielni mleczarskiej w Szadku nastąpiło na zebraniu w dniu 27 stycznia 1926 r.⁶²

Fot. 14. Zaświadczenie z 1930 r. wydane Franciszkowi Sędzikowskiemu przez wójta Gminy Bałucz – Wojciecha Banachowskiego – rolnikowi siedmiomorgowego gospodarstwa we Wrzeszczewicach i dziewięciomorgowej osady gospodarskiej w Przatowie, który był w 1927 r. kierownikiem filii mleczarskiej z Bałucza we wsi Przatów

Źródło: zbiory rodzinne Aleksandry Sędzikowskiej

⁶⁰ Polecano „zwrócić się do CTR o kosztorys i wszelkie informacje dotyczące założenia takiej [mleczarni]” – protokół nr 48 z 27 XII 1925 r.

⁶¹ Na podstawie wywiadu z J. Wrońskim z lutego 2016 r.

⁶² Protokół nr 1 z 27 I 1926 r.

Korzystając z instruktażu prelegenta CTR p. [...] Piątki przystąpiono do podziału zadań i obowiązków między członków szadkowskiego kółka rolniczego – Terpiłowskiemu przydzielono obowiązek zwózki lodu pozyskiwanego ze stawów Racięckiego, a sprawą najmu ludzi do prac budowlanych mieli się zająć Adam Zabłocki, Feliks Syska i Mikołaj Lipiński⁶³.

Zebranie w dniu 2 lutego 1926 r., któremu przewodniczył Michał Zabłocki, poświęcone było całkowicie spółdzielni mleczarskiej. Prezes kółka, w obecności instruktora Wydziału Mleczarskiego Centralnego Towarzystwa Rolniczego, [...] Fijałkowskiego wygłosił referat poświęcony sprawom mleczarstwa. Fijałkowski poinformował o kredytach udzielanych przez rząd polski na działalność spółdzielni rzeźniczych i mleczarskich. Wskazywał na korzyści wynikające z produkcji masła mleczarskiego (do wyprodukowania kilograma masła w mleczarni potrzeba 25 litrów mleka, podczas gdy w małych wirówkach zużywa się 30 litrów) i zwracał uwagę na opłacalność pozyskiwania śmietanki z mleka metodami stosowanymi w spółdzielniach mleczarskich. Rolnicy uzyskali zapewnienie zapłaty za dostarczone masło w okresie nie dłuższym niż dwa tygodnie.

Instruktor poinformował także o konieczności wybrania zarządu, rady nadzorczej⁶⁴ oraz zarejestrowania spółdzielni. Na wniosek Józefa Wrońskiego członków kółka zobowiązano do opłacenia zaliczki w kwocie 2 zł tytułem przyszłych udziałów w spółdzielni.

W lutym 1926 r. wpłynęło pismo z Centralnego Towarzystwa Rolniczego w sprawie przesłania deklaracji członkowskich i przygotowania odpowiedniej kwoty celem wpłaty pierwszej raty. Sprawy te omawiano na zebraniach zarządu (27 marca) i ogólnym (28 marca), czemu towarzyszyły prelekcje wygłoszone przez instruktorów rolno-hodowlanych Baranowskiego z Sieradza i Wolskiego z Czarnocina.

Mleczarnia miała siedzibę w należycie zaprojektowanym dla potrzeb produkcyjnych budynku, wybudowanym z kamienia wapiennego sprowadzonego z okolic Działoszyna⁶⁵. Zakład został zaopatrzony w dobrej jakości wodę – dla celów produkcji mleczarskiej wywiercono na działce Józefa Wrońskiego studnię o głębokości 40 m⁶⁶. Skup mleka rozpoczęto w 1927 r.⁶⁷

⁶³ Protokół z 27 I 1926 r.

⁶⁴ Członkiem rady nadzorczej szadkowskiej mleczarni spółdzielczej był m.in. miejscowy proboszcz ks. J. Żak, zob. Ks. K. Rulka, *Jan Stanisław Żak (1870–1943) – proboszcz w Szadku*, „Biuletyn Szadkowski” 2008, t. 8, s. 41.

⁶⁵ Na podstawie wywiadu z Tadeuszem Wrońskim, synem Józefa, członkiem Kółka Rolniczego w Szadku. Po 1945 r. mleczarnię przejęła Zduńska Wola i w budynku prowadzono skup mleka. W latach 80-tych XX w. budynek wyremontowano i mury pokryto tynkiem.

⁶⁶ Na podstawie wywiadu z J. Wrońskim z lutego 2016 r.

⁶⁷ Spółdzielnia mleczarska uruchomiona w Szadku w 1927 r. była jedną z sześciu działających na terenie powiatu sieradzkiego; kooperatywy mleczarskie istniały także w Woźnikach, Klonowej, Wróblewie i Złoczewie.

Członkami spółdzielni byli hodowcy bydła, którzy zgłosili gotowość przystąpienia i wpłacili udział członkowski, w powiecie sieradzkim w dość niskiej wysokości (10–20 zł)⁶⁸, co miało ułatwiać przystąpienie do spółdzielni biedniejszym chłopom. Dopuszczono także możliwość skupu mleka od rolników niebędących członkami spółdzielni. Członkowie mleczarni większość mleka (80–85%) pozyskiwanego od zadeklarowanych krów dostarczali do mleczarni, a resztę zużywali do własnych potrzeb, rozwoju hodowli i odżywiania przychowku⁶⁹. Zakłady były systematycznie lustrowane (kilka razy do roku) przez instruktorów mleczarskich.

Spółdzielnie zapewniały rolnikom zbyt mleka i oszczędność czasu, a także zabezpieczały sprzedaż po cenach wyższych niż dyktowane przez handlarzy i spekulantów. Dostawcy mleka za skup otrzymywali kwoty, które często stanowiły ważną część budżetu rodziny chłopskiej. Dobra koniunktura na mleko trwała do 1932 r., gdy ceny produktów rolnych uległy znacznemu obniżeniu względem cen wyrobów przemysłowych i zaznaczyło się zjawisko nożyc cenowych⁷⁰. W rezultacie spadły dostawy mleka i zmniejszyły się obroty spółdzielni mleczarskich.

Rozwój spółdzielczości mleczarskiej przyczynił się do podniesienia na wyższy poziom hodowli krów, poprawy warunków bytowania zwierząt i wzrostu ich mleczności. Rozwój hodowli bydła pociągnął za sobą postęp w uprawie roślin – pozyskiwanie obfitej i dobrej jakości paszy, reorganizację struktury upraw, wprowadzenie zmianowania i uprawy roślin pastewnych. Spółdzielnia mleczarska w Szadku pełniła funkcję ośrodka postępu dla otaczającego regionu wiejskiego i wyrabiała wśród chłopów poczucie wspólnoty.

Aktywność gospodarcza kółka rolniczego w Szadku w 1926 r. była pochodną ożywienia gospodarczego w Polsce i poprawy sytuacji w rolnictwie. Uległa ona zmianie w kolejnych latach, kiedy obóz rządowy podjął kroki w kierunku podporządkowania organizacji rolniczych władzom centralnym. Program premiera K. Bartla i ministra K. Niezabytowskiego wobec wsi i rolnictwa zakładał stworzenie nowej struktury agrarnej, upelnorolnienie gospodarstw karłowatych, parcelację ziemi obszarnej oraz unifikację i scalenie organizacji kółek rolniczych⁷¹. Kółko rolnicze w Szadku wyszło ze struktury Centralnego Towarzystwa Rolniczego i stało się członkiem Centralnego Towarzystwa Organizacji i Kółek Rolniczych.

⁶⁸ W innych powiatach województwa łódzkiego udział ten wynosił przeważnie w granicach 20–40 zł; zob. J. Socha, *Życie gospodarcze wsi powiatu sieradzkiego...*, s. 382.

⁶⁹ J. Bartyś, *Kółka rolnicze...*, s. 323.

⁷⁰ Pewne korzyści spółdzielcy odczuli jedynie w początkowym okresie kryzysu, kiedy to zwiększoną produkcję mleka zbywali w mleczarniach po cenach spadających wolniej niż na rynku miejskim.

⁷¹ J. Borkowski, A. Gurnicz, *Kółka Rolnicze w II Rzeczypospolitej...*, s. 167; *Województwo Sieradzkie. Zarys dziejów...*, s. 107.

Bibliografia

Źródła

Pamiętniki zebrań i treści odczytów Kółka Rolniczego w Szadkowskim zawierające protokoły z zebrań Kółka Rolniczego w Szadku z lat 1908–1926 (w posiadaniu rodziny Grzegorza Zabłockiego wnuka Adama Zabłockiego, prawnuka Leonarda, członków zarządu kółka).

Opracowania

- Antoni Leopold – człowiek i dzieło*, red. M. Makowiecki, Wydawnictwo Bartgraf, Warszawa 2010.
- Bartyś J., *Kółka rolnicze w Królestwie Polskim*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1974.
- Borkowski J., *Chłopi polscy II RP*, Warszawa 1968.
- Borkowski J., Gurnicz A., *Kółka rolnicze w II Rzeczypospolitej*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1978.
- Dwór w Boczkach (siedziba rodziny Nenckich) na starej fotografii*, oprac. Dorota Stefańska, „Biuletyn Szadkowski” 2007, t. 7, s. 205–210.
- Dzięciołowski S., *Centralne Towarzystwo Rolnicze w Królestwie Polskim i jego polityka agrarna, 1906–1918*, PWN, Warszawa 1981.
- Janicki S., *Stosunki rolnicze Królestwa Kongresowego*, Ministerstwo Rolnictwa i Dóbr Koronnych, Warszawa 1918.
- Jankowski S., *Działalność i rozwój Kółek Rolniczych w pierwszym dziesięcioleciu*, Zeszyt Jubileuszowy CTR w Królestwie Polskim, Warszawa 1917.
- Jankowski S., *Jak gospodarują członkowie kółek rolniczych. Wyniki konkursu gospodarstw drobnych ogłoszonego przez Wydział Kółek CTR w 1911*, Warszawa 1914.
- Jankowski S., *Stosunki rolnicze Królestwa Kongresowego: zbiór wiadomości o stanie i warunkach rozwoju rolnictwa na ziemiach Królestwa Polskiego w dobie przedwojennej*, praca zbiorowa, Warszawa 1918.
- Jankowski S., *Towarzystwa i związki rolnicze*, [w:] *Stosunki rolnicze Królestwa Kongresowego*, red. S. Janicki, Warszawa 1918.
- Kostrzewska E., *Kilka uwag na temat Szadkowskiego Kółka Zjednoczonych Ziemianek*, „Biuletyn Szadkowski”, t. 7, Łódź–Szadek 2007.
- Kostrzewska E., *Ruch organizacyjny ziemianek w Królestwie Polskim na początku XX w.*, Łódź 2007.
- Kuligowski J., *Okręgowe Towarzystwo Organizacji i Kółek Rolniczych w Mińsku Mazowieckim. Z dziejów organizacji rolniczych do 1939*, „Rocznik Mińsko-Mazowiecki” 2008, 16, s. 7–15, bazhum.muzhp.pl
- Leksykon sołectw w gminie Szadek*, red. T. Marszał, UŁ, Gmina Szadek, Łódź–Szadek 2004.
- Leopold J., *O moim ojcu*, [w:] *Antoni Leopold – człowiek i dzieło*, red. M. Makowiecki, Wydawnictwo Bartgraf, Warszawa 2010.

- Leopold J., *Ziemia Szadkowska w Sieradzkim*, „Wieś Ilustrowana” 1913, z. 4, [w:] *Szadek – spojrzenie w przeszłość*, D. Stefańska (oprac.), Towarzystwo Przyjaciół Szadku, 2009.
- Nalewajko J., *Boczki*, [w:] *Leksykon sołectw w gminie Szadek*, red. T. Marszał, UŁ, Gmina Szadek, Łódź–Szadek 2004.
- Rulka K. (ks.), *Jan Stanisław Żak (1870–1943) – proboszcz w Szadku*, „Biuletyn Szadkowski” 2008, t. 8, s. 31–48.
- Socha J., *Centralne Towarzystwo Rolnicze 1907–1929. Wybrane zagadnienia*, Łódź 2011, wydane nakładem autora.
- Socha J., *Centralne Towarzystwo Rolnicze w województwie łódzkim w latach 1918–1928. Zarys organizacji i działalności*, [w:] *Rocznik Łódzki*, red. B. Wachowska, t. XXVI, PWN, Warszawa–Łódź 1978.
- Socha J., *Działalność Centralnego Towarzystwa Rolniczego w dziedzinie oświaty*, Łódź 1994.
- Socha J., *Słownik biograficzny działaczy Centralnego Towarzystwa Rolniczego (1907–1929)*, Łódź 2003.
- Socha J., *Życie gospodarcze wsi powiatu sieradzkiego w okresie międzywojennym (1918–1939)*, [w:] *Szkice z dziejów sieradzkiego*, red. J. Śmiałowski, PWN, Łódź 1977.
- Stefańska D., *Stowarzyszenie Młodzieży Polskiej w Szadku w latach 1919–1933*, „Biuletyn Szadkowski”, t. 14, UŁ, Łódź–Szadek 2014.
- Stefańska D., *Wymodlili ją poeci, prorocy...*, Jednodniówka, Szadek 2004.
- Śmiałowski J., *Lata Drugiej Rzeczypospolitej. Gospodarka*, [w:] *Województwo Sieradzkie. Zarys dziejów, obraz współczesny, perspektywy rozwoju*, Łódź–Sieradz 1980.
- Tomaszewicz A., *Z zagadnień życia kulturalnego w latach 1793–1918*, [w:] *Szkice z dziejów sieradzkiego*, red. J. Śmiałowski, PWN, Łódź 1997.
- Zakrzewski A., *Od Stojałowskiego do Witosa*, KAW, Warszawa 1988.

[Wpłynęło: marzec; poprawiono: czerwiec 2016 r.]

FARMERS' ASSOCIATION IN SZADEK IN 1907–1926

Summary

The first farmers' association in Szadek was the Stanisław Staszic association, set up in 1906 by the owner of Wola Krokocka, Jerzy Karol Kurnatowski. However, due to lack of financial support it soon ended its activity. Farmers' associations started to be formed in the Kingdom of Poland after tsar's order of 4 March 1906, which permitted such activity. In 1907, at the initiative of Kazimierz Czarnowski, owner of a landed estate in Prusinowice, another farmers' association was formed, which functioned as part of the Central Farmers' Association. In the years 1907–1926 the association's chairmen were, successively: Kazimierz Czarnowski (1907–1908), Father Stanisław Mirecki (1908–1911), Franciszek Paczkowski (1911–1914), Hoppe (1914–1920), Jan Wróblewski (1920–1922), Adam Nencki (1923–1925), Stanisław Leopold (1925) and Michał Zabłocki (from 1926).

Keywords: farmers' associations, Kingdom of Poland, II Republic of Poland, the settlement of Szadek, the town of Szadek.